

УДК 821.111'22

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ СІБЛІНГІВ У СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ

Л.В. Солощук, докт. філол. наук, О.Г. Зверева (Харків)

Статтю присвячено аналізу соціальних ролей сіблінгів у сімейному дискурсі. У статті систематизуються поняття ролей та визначаються комплекси соціальних ролей, які беруть на себе сіблінги у ситуаціях асиметричної комунікації.

Ключові слова: асиметрична комунікація, сіблінг, сімейний дискурс, соціальна роль.

Л.В. Солощук, О.Г. Зверева. Социальные роли сиблингов в семейном дискурсе. Данная статья посвящена исследованию социальных ролей сиблингов в семейном дискурсе. В статье систематизируются понятия ролей и определяются комплексы социальных ролей, принимаемых сиблингами в ситуациях асимметричной коммуникации.

Ключевые слова: асимметричная коммуникация, семейный дискурс, сиблинг, социальная роль.

L.V. Soloshchuk, O.G. Zvereva. Social roles of siblings in the family discourse. This paper examines social roles of siblings in the family discourse. The notions of roles are systemized and complexes of social roles taken by siblings in the situations of asymmetrical communication are defined in this paper.

Key words: asymmetrical communication, family discourse, sibling, social role.

Дискурсивно-комунікативний поворот у лінгвістиці висунув на перший план людину з усіма психологічними, соціальними та прагматичними чинниками, що впливають на її спілкування. Сучасні дискурсологічні студії дозволяють вивчати людину в усіх сферах її життєдіяльності та в інтеракції з іншими людьми у різних ситуаціях, адже “мова структурована згідно з паттернами, які зумовлюють висловлення людей у різних сферах соціального життя” [13, с. 17]. Мовленню та комунікації надається велике значення у процесах життєдіяльності людини, у тому числі у її соціальній практиці. Соціальну сутність мови підкреслюють багато вчених-мовознавців [4–9; 15].

Для дослідження діалогічного дискурсу сіблінгів, тобто дискурсу формату “сестри / брати”, що є складовою частиною сімейного дискурсу, релевантним є соціолінгвістичний аспект. Згідно з В.І. Карасиком, з позицій учасників спілкування всі види дискурсу поділяють на особистісно- та статусно-орієнтовані. У першому типі дискурсу комуніканти намагаються розкрити свій внутрішній світ адресату та зрозуміти адресата як особистість, а в другому – комуніканти спілкуються

як представники певної соціальної групи та виконують роль, окреслену комунікативною ситуацією [5, с. 254].

Незважаючи на те, що дискурс братів та сестер, як і всі типи сімейного дискурсу, відноситься до особистісно-орієнтованого типу дискурсу, оскільки він відбувається в ситуації побутового спілкування і брати / сестри входять у зону ядерного оточення один одного [8], коли “всі комуніканти добре знають один одного, ведуть розмову про конкретні справи і не мають необхідності розмірковувати про складні матерії чи пояснювати близькій людині очевидні речі, тому розмова відбувається за допомогою скороченого коду, який має високу контекстну залежність” [5, с. 252], йому притаманні й риси інституціонального дискурсу. Це відображається в першу чергу у соціальних ролях, які приймають на себе брати й сестри під час комунікації, що визначають їхній соціальний статус та позицію домінування / підкорення стосовно один одного.

Актуальність статті визначається загальною скерованістю сучасних мовознавчих розвідок на дослідження соціально значущих складових у різних типах дискурсу, які визначають характер

комунікативної та мовленнєвої поведінки особи. Актуальним на цьому тлі є аналіз рольової парадигми сіблінгів у залежності від їхнього віку та положення у родині. Об'єктом аналізу є діалогічна взаємодія сіблінгів, а предметом – виявлення особливостей організації діалогічної взаємодії сіблінгів з урахуванням рольової парадигми, що склалася у родині. Метою дослідження є виявлення особливостей організації діалогічного дискурсу сіблінгів залежно від соціальних ролей, які вони приймають під час комунікації.

Р. Лінтон та Дж. Мід, одні з перших, хто ввів у соціальну науку термін “роль”, вивчаючи соціально-культурну природу рольових вимог та їхній зв'язок з соціальною позицією особи, розмежували поняття статусу та ролі, розуміючи статус як систему прав та обов'язків, а роль як динамічний аспект статусу. Вони відзначають, що не існує ролей без статусу і навпаки, і вводять поняття “статус, що досягається” та “статус, що приписується” [16]. У соціолінгвістиці, таким чином, соціальну роль розуміють як комплекс стандартних загальноновизнаних очікувань, набір психологічних, соціологічних та лінгвістичних характеристик особи, зіставлених з її статусним положенням [2, с. 17]. Тобто соціальна роль – це “відносно постійна та внутрішньо пов'язана система вчинків (дій), які є реакціями на поведінку інших осіб, що відбуваються відповідно до більш-менш чітко встановлених зразків, вчинків, яких група очікує від своїх членів” [7, с. 42], “сталі шаблони поведінки, що включає дії, думки та почуття людей” [5, с. 11], “певні шаблони взаємних прав та обов'язків” [7, с. 43].

На основі цих ознак виділяють кілька типів ролей та визначають такі дихотомії ролей: за ступенем актуалізації: латентні та активні; за ставленням до суспільства: конвенціональні та міжособистісні; за ступенем ідентифікації з роллю: особистісно значущі та особистісно нерелевантні; за ступенем вираження задачі: приписані та досягнені завдяки особистим зусиллям [2, с. 12–13].

Свій набір ролей є притаманним кожній людині, проте ідентифікація людини з ними не є рівномірною, оскільки особистісно релевантні ролі потре-

бують більшого ступеня ідентифікації з ними, у той час як другорядні ролі – меншого. За визначенням О.І. Кравченка, максимальне злиття з роллю є рольовою ідентифікацією, а мінімальне – дистанціюванням від ролі [6, с. 103]. У соціальних науках прийнятий розподіл ролей на постійні та ситуативні, які існують у певному взаємозв'язку: рольова поведінка, зумовлена постійними соціальними характеристиками, у конкретній ситуації спілкування буде різною у комунікантів з різним соціальним статусом.

Уявлення про типове виконання ролі складається з рольових стереотипів про певний набір прав та обов'язків, що складає роль, та визначає набір рольових очікувань. Як вважає Л. П. Крисін, стереотипи, що є невід'ємною частиною рольової поведінки, “формується на основі досвіду, великої повторюваності рольових ознак, що характеризують поведінку, манеру говорити, рухатися, вдягатися” [7, с. 44].

Таким чином, соціальна роль як форма суспільної поведінки зумовлена становищем комунікантів у певній соціальній групі, а також самою ситуацією спілкування, яка повинна враховувати наявність та характер аудиторії, мету та тему спілкування, характер стосунків між комунікантами тощо.

З соціальною роллю корелюють мовленнєва роль – “певний можливий та допустимий репертуар мовленнєвих засобів, які можливо вживати у різних ситуаціях спілкування” [12, с. 65], до складових якої відносять певний лексичний та граматичний мінімум, просодичні особливості тощо, та комунікативна роль – “більш-менш фіксований стандарт поведінки й діяльності” [11], що актуалізує зв'язок соціальних характеристик особистості з її мовою / мовленням [14]. Поняття “соціальна роль” – це гіперонім щодо до двох останніх, при цьому комунікативна роль ширша за мовленнєву, оскільки вона включає не тільки вербальну, але й невербальну комунікативну поведінку [1, с. 4].

Рольові стосунки можуть бути розділені на симетричні та асиметричні. Феномен симетричності та асиметричності цих стосунків пов'язаний з вивченням проблеми соціальної маркованості мовних одиниць.

Розподіл ролей має провідне значення у сімейній міжособистісній комунікації, що ускладнюється побутованням в англomовних країнах як традиційних, так і сучасних рольових стереотипів [3, с. 12].

Сімейний діалогічний дискурс у цілому, як і дискурс сіблінгів, можливо розглядати як конкретне мовне втілення статусних (гендерних і вікових) та позиційних ролей. Сімейний діалогічний дискурс розгортається в умовах симетричних / асиметричних стосунків. Під **симетричними** стосунками у сімейному діалогічному дискурсі розуміють стосунки між комунікантами, які передбачають статусно-рольову рівність та приблизно однаковий вік мовців, а під **асиметричними** – стосунки субординації між комунікантами різного соціального статусу, віку, рівня комунікативної компетенції [10, с. 6–7].

На нашу думку, сіблінги, поряд з виконанням ролей “старший брат/сестра” та “молодший брат/сестра”, можуть брати на себе низку інших соціальних ролей в залежності від ситуацій, що складаються у родині протягом життя з урахуванням того, що рольова парадигма у родині складається з чотирьох зрізів: родинний зв’язок, задоволення духовно-емоційних потреб, матеріально-фінансове та побутове забезпечення сім’ї, домінування [3, с. 12].

Так, старші брати та сестри можуть брати на себе такі соціальні ролі:

1) батьків чи опікунів:

“Cathy,” said Cory in a small whisper while Carrie nodded off into sleep, “I don’t like not having a momma anymore.”

“You do have a momma – you have me.”

“Are you as good as a real momma?”

“Yes, I think I am. I love you very much, Cory, and that’s what makes a real mother” [1: 159].

Старша сестра після втрати батьків повинна взяти на себе роль матері для молодших брата та сестри, прямо висловлюючись про свою нову роль у розмові з ними та пояснюючи, чому вона в змозі виконувати ці обов’язки.

2) вчителя, який дає нові знання та виправляє помилки молодших:

“We best take some of Mum an’ Dad’s nice fings,” said Orrice. “I mean, I betcher they’re ours,

I betcher that’s what the law says”.

“What’s the law?” asked Effel, as they stood in the kitchen.

“I dunno exactly, not exactly,” said Orrice, “except it’s what the King says” [5: 16].

Старший брат уживає слова більш високого регістру в розмові з молодшою сестрою, намагаючись, по-перше, підкреслити свою зрілість та розумність, а по-друге, навчити сестру новим поняттям та відповісти на її питання.

3) порадирика:

“This other girl and me, Selma Atterbury, put ink and stuff all over his windbreaker.”

“That isn’t nice. What are you – a child, for God’s sake?” [2: 169].

Старший брат повчає сестру, даючи пряму оцінку її діям та кажучи, що бійкою можуть вирішувати проблеми тільки маленькі діти, тим самим припускаючи те, що Фібі вже достатньо доросла та розумна для такої поведінки.

4) захисника:

“They won’t try to take me away from you, will they?” Kitty quivered, her eyes bright with tears.

“No, they won’t, and if they did, I wouldn’t let them. You heard me tell the priest so, didn’t you? Whatever else happens, we’re going to stay together; Kitty, and I’ll always keep you safe” [4: 25].

Старша сестра обіцяє захистити молодшу від опікунської ради, яка може розділити їх. Для підкреслення своєї ролі захисника вона вживає дієслово *let* з модальним змістом «дозволяти» та майбутній час для вираження обіцянки завжди захищати сестру.

При цьому молодший сіблінг може або приймати запропоновані йому стосунки та брати на себе відповідну роль дитини, учня, особи, яку опікують та захищають, або сперечатися зі старшим сіблінгом:

“And if I don’t do as you say – what will you do, lord and master?”

“I don’t like the tone of your voice, speak respectfully when you speak to me.”

“La-de-da, and ho-ho-ho! The day I speak respectfully to you, Christopher, will be the day you earn my respect...” [1: 57].

Старший брат, який у життєвих обставинах мусить бути головою родини та виконувати роль батька для молодших брата та сестер, іронізує зі свого становища, докоряючи сестрі щодо неповаги до старших, проте вона не приймає його домінуючий статус, передражняючи його та відмовляючись висловити повагу.

У родині, в яких статус молодшого сіблінга є вищим порівняно зі старшим через більш упевнене становище у родині, спостерігається зміна стереотипних ролей на протилежні. Так, молодший сіблінг приймає на себе ролі:

1) опікуна:

“Oh God, Maryann, I feel that bad, I do.”

“Drink up,” Maryann said, more gently. “It’s getting cold. I got it down the road – there’s plenty of sugar in it” [2: 215].

Молодша сестра бачить хвору старшу сестру й починає піклуватися про неї як мати, намагається допомогти їй, зігріти її чаєм. При цьому її дбайлива позиція відображається як на вербальному рівні в імперативі *“Drink up”*, так і просодичними засобами: м’яка інтонація допомагає старшій сестрі заспокоїтися.

2) вихователя:

“Don’t eat like that, Chris. It sets a bad example for you-know-who.”

“They aren’t watching me,” he said with a mouthful, “and I’m starving” [1: 166].

Молодша сестра докоряє братові щодо неналежних манер, повчаючи його та пояснюючи, що він подає поганий приклад молодшим брату та сестрі. Проте Кріс не приймає Кеті у ролі вихователя та продовжує поводитися так, як бажає.

3) порадирика:

“It was a bit stupid of me.”

“Yes, it was. Now go on. And remember to say you’re sorry.”

Billy picked up his hat. “Thanks”, he said, kissing his sister’s cheek [6: 98].

Молодша сестра повчає брата, як поводитися з дівчиною, з якою він посварився, та радить йому піти до неї та вибачитися. Брат, який почуває себе винним у сварці, прислуховується до поради сестри. Категоричність поради висловлюється імператив-

ним станом та дієсловом *“пам’ятай”*, що підкреслює важливість вибачення.

4) захисника:

“Maryann?”

“Oh Sal. You frightened the living daylight out of me! I thought you was choking.”

For a moment Sal seemed to snuggle into her sister’s skinny arms as if glad of the comfort.

“Help me, Maryann,” she said sleepily.

“Ow can I help yer?”

“Help me – I’ve got to get out” [2: 78].

Старша сестра почуває себе уразливою та беззахисною, тому шукає допомоги у молодшій, яка бажає захистити її.

Таким чином, молодший сіблінг може брати ті самі ролі, що й старший, окрім ролі батьків. Ми вважаємо, що це зумовлено різницею у віці, адже батьки завжди уявляються старшими та досвідченішими.

У цілому, парадигма соціальних ролей сіблінгів залежить від декількох факторів. Брати та сестри беруть на себе певні ролі залежно від типу комунікації – симетричної чи асиметричної, та стосунків домінування у родині, зумовлених як різницею у віці, так і соціальним статусом та положенням сіблінгів у родині. Також вибір соціальних ролей є ситуативно залежним, тому що сіблінг обирає конкретну роль у прямій залежності від ситуації спілкування.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому розвитку теорії сімейного дискурсу з огляду на сприйняття сім’ї як базової сфери існування людини, у вивченні вербальних та невербальних особливостей реалізації соціальних ролей сіблінгів залежно від віку та гендеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакумова Е.В. Ролевая структура политического дискурса: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка / Е.В. Бакумова. – Волгоград, 2002. – 11 с.
2. Бакумова Е.В. Ролевая структура политического дискурса: дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.В. Бакумова. – Волгоград, 2002. – 200 с.
3. Бігарі А.А. Дискурс сучасної англійської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / А.А. Бігарі. – Київ, 2006. – 21 с.
4. Дейк Т.А.

- ван. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с. 5. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 333 с. 6. Кравченко А.И. Социология / А.И. Кравченко. – М. : “Академ. проект”, Издат. Корпорация “Логос”, 1999. – С. 86–109. 7. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих / Л.П. Крысин // Социально-лингвистические исследования. – М. : Наука, 1977. – С. 42–51. 8. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : [монографія] / Людмила Василівна Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с. 9. Солощук Л.В. Невербальні аспекти матримоніального діалогічного дискурсу / Л.В. Солощук // Вісник Сумського державного університету (Серія “Філол. науки”). – 2008. – № 1. – С. 96–104. 10. Семенюк А.А. Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / А.А. Семенюк. – Донецьк, 2007. – 27 с. 11. Тарасов Е.Ф. Социологические аспекты речевого общения / Е.Ф. Тарасов. – М., 1969. – 245 с. 12. Тарасова И.П. Речевое общение, толкуемое с юмором, но всерьез / И.П. Тарасова – М. : Высш. школа, 1992. – 175 с.
13. Филлипс Л. Дискурс-анализ. Теория и метод // Л.Дж. Филлипс, М.В. Йоргенсен. – Харьков : Изд-во “Гуманитарный центр”, 2008. – 352 с. 14. Чигридова Н.И. Речевое поведение и коммуникативные роли авторов деловых писем / Н.И. Чигридова // Донской юридический институт: Личность, речь и юридическая практика : сб. науч. тр. Вып. 2. – Ростов-н / Д: ДЮИ. – 1999. – С. 77–82. 15. Role Theory: Concepts and Research / Ed. By Biddle B.J. a. Thomas E.J. – Huntington (N.J.): Krieger, 1979. – 453 p. 16. Status Generalization: New Theory and Research / Ed. By Webster M., Jr., Foschi M. – Stanford (Cal.): Stanford univ. press, 1998. – 536 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Andrews V.C. Flowers in the Attic / V.C. Andrews. – New York : Pocket Books, – 1979. – 411 p. 2. Murray A. The Narrowboat Girl / A. Murray – London : PAN BOOKS, 2001. – 458 p. 3. Salinger J.D. The Catcher in the Rye / J.D. Salinger. – Moscow : Progress Publishers. – 1979. – 248 p. 4. Saunders J. All in the April Morning / J. Saunders. – London : Pan Books. – 1989. – 459 p. 5. Staples M.J. Two for Three Fartings / M.J. Staples. – Reading : Cox & Wyman Ltd. – 1990. – 416 p. 6. Williams D. Pride and Joy / D. Williams. – London : Headline Book Publishing, 2003. – 442 p.